

A. Deniz ABİK*

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN ESERLERİNDE "LATİFE" KAVRAMI

Öz: Bu çalışmada, Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinin bir kısmında latife kavramı ve bu kavram alanı içinde değerlendirilebilecek sözler, tanıkları ile incelenmiştir. İlgili sözvarlığının değerlendirilmesi, eserlerin içeriği ile ilişkilendirilmiş, karşılaştırmalarla sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevâyî, latife, mülatafa, mutayebe, nükte, mizah.

The Concept of witticism / pleasantry (latife) in the Works of Ali Sher Navayi

Abstract: The concept of witticism / pleasantry (latife) in some of the works of Ali Sher Navayi is examined in this study. As well as this pleasantry concept, the words which can be considered as pleasantry, are examined with their witnesses in this study. The evaluation of the relevant vocabulary, which are associated with the content of the works, is presented by comparisons.

Key Words: Ali Sher Navayi, witticism, pleasantry, waggery latife.

0. Çağataycanın klasik bir yazı dili olmasında Ali Şir Nevâyî'nin eserleri önemli bir yer tutar. Nevâyî, değişik türlerde yazdığı eserlerle Türkçenin her alanda eser verebilecek güçte olduğunu ispatlamıştır. Nevâyî'nin eserleri, Çağataycanın klasik dönemini temsil eden eserlerdir.

Nevâyî'nin eserlerinde zaman zaman latife kavramı çevresinde anlatımlara rastlanır. Bu kavram alanı içindeki sözvarlığına bakıldığında, *mutâyebe*, *mutâyebe-âmiz*, *mizâh*, *letâyif*, *letafetnâme*, *hezl-âmiz*, *lâubâli*, *hezl ve külmek*, *hezl ve hicv sarı mâyil*, *inbisat*, *nikât*, *nükte*, *mazmun* sözleri görülür.

Klasik Türk edebiyatı incelemelerinde, edebiyatımızda hiciv başlığı altında, *hiciv* kelimesi yanında *latife*, *latife-gûn*, *latife-gûne*, *mizâh*, *şaka*, *hezil*, *hezilgûn*, *hezil-gûne*, *hezil-âmiz*, *tehzil*, *tezyif*, *mutâyebe*, *mülâtafa*, *ta'riz*, *zemm*, *kadh*, *şetm*, *hevâî*, *hicv-gûne*, *hicv-âmiz* gibi terimlerin kullanıldığı kaydedilir. Bu terimlerden *latife*, *latife-gûn*, *latife-gûne*, *mizah*, *şaka* daha çok iğneleyici, alay edici, gülünç duruma düşürücü, eğlendirici hicivler için kullanılan terimler olarak anılır (Güven, 2006: 577).

Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*'de *latife* karşılığında "güldürecek tuhaf ve güzel söz ve hikâye, şaka, mizah" anlamını vermiştir (1317: 1240). Ş. Sami burada, "latife ile hezl arasında fark vardır. Latife güzel ve zarif söz olmagıla beraber terbiye dahilindedir, hezl ise az çok açık ve bi-edebâne olur" açıklamasını da verir.

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi; denabik@cu.edu.tr

Mutayebe sözünün tanımı ise “şakalaşma, karşılıklı latife söyleme, mülâtafa” olarak verilmiştir (Şemseddin Sami, 1317: 1362).

Bu sözlerin bir kısmını Batı dillerindeki *humour* kelimesinin kavram alanı içerisinde düşünülebilecek sözler olarak değerlendirmek mümkündür. Güven, “Klasik Türk Edebiyatında hiciv ve mizah” adlı yazısında, *La Grande Encyclopedie*'de verilen açıklamayı aktarır. Bu açıklamada “Modern mizah anlayışının tam karşılığı *humour* kelimesidir. Bu İngilizce kelime İngilizcede hususi bir mana ifade eder. Buna şaka isminin haksız olarak verildiğine kaniim, letafet-i hicviye yahut iğneli söz denmeliydi.” ifadesi yer almaktadır (France 1902: XX/402'den nakleden Güven, 2006: 577).

Güven'in aktarımıyla Robert A. Wings'e göre hicvin amacı insanların davranışlarını düzeltmektir. Hiciv nazım veya nesir yoluyla insanların düşüncesizliklerini, kusur ve eksikliklerini ortaya koyan bir edebi çalışmadır. Fakat hiciv öğretici değildir. Bir yergi faaliyeti olarak nükte, mizah, taklit, parodi, hakaret, istihza ve imayî kullanır (Güven, 2006: 577).

Latife, güldürme esasına dayanan, asılsız, hoş, güzel ve zarif söz demektir. Latifenin güldürmeye yönelik olması ve edep çerçevesi içerisinde zarifçe söylenmesi esas alınmıştır. Bu terim daha çok güldürü unsuru taşıyan metinler için kullanılmıştır. Bunun yanı sıra tezkire yazarları bu terimi, güldürü unsuru taşımayan metinler için de kullanmışlardır. Yergi amacıyla anlattıkları kimi hikâyeler için de latife terimini kullanmışlardır (Seymen, 2008: 12).

1. A. Sırrı Levend, “Divan edebiyatında gülmece ve yergi” başlıklı yazısında, “Aşık Çelebi Tezkiresinde, şairleri anlatırken ara sıra özel hayatlarına da değinerek aralarında geçen latifeleri de anlatır. Bunların arasında çok ilginç olanları vardır” demektedir (Levend, 1970: 40). Bu bilgiden de hareket ederek Ali Şir Nevâyî'nin şairler tezkiresi *Mecâlisü'n-nefâyis*'i okumaya başlarken A. S. Levend'in belirttiği türden latife örneklerine rastlayacağımı düşünmüştüm. Tezkiredeki 461 şairin biyografisini okuyup bitirdiğimde, tezkiredeki anlatımın sade bir anlatım olduğunu gördüm. Şairleri tanıtırken çeşitli hatıra ve hikâyelerden latife yollu yararlanmadığını fark ettim. Bu tespitimde yanılmış olup olmayacağımı düşünürken M. Mengi'nin danışmanı olduğu bir yüksek lisans tezini bu gözle inceledim. ÇÜ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde hazırlanan “Sehi Bey ve Latifi Tezkirelerinde İstitrâd” adlı tezde, Emine Seymen'in de aynı tespiti verdiğini gördüm. Emine Seymen, istitradları değerlendirmek amacıyla incelediği tezkire metinleri üzerine tespitinde şöyle demektedir: “Sehî Bey hem Anadolu sahası tezkire türünün ilk örneğini vermesi hem de eserini oluştururken Ali Şir Nevâyî'nin tezkiresini model alması bakımından hikâye anlatımına fazla yer vermemiştir. Nevâyî de Sehî Bey de bu hikâyeleri yorumlarını desteklemek amacıyla kullanmamışlardır.”(Seymen, 2008: 199). Şairler tezkirelerinin anlatımının zenginleşmesi Anadolu'da farklı olmuştur denebilir mi? Hatıra, aktarma, hikâye olmadığı için latife de yok denebilir mi?

Nevâyî'nin sûfiler tezkiresi olan *Nesâyimü'l-Mahabbe*, aynı gözle incelendiğinde de durumun benzer olduğu görülür (Eraslan, 1979). *Nesâyimü'l-Mahabbe*'deki 770 kişiye ait biyografiden 150'sini incelediğimde

durumun aynı olduğunu gördüm. Anlatımlarda latifeden yararlanma görülüyor.

1.1. Mecâlisü'n-Nefâ'is'te yalnızca şairlerin üsluplarını belirtmek üzere *hezl*, *hicv* vb. sözlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımlar için şu örnekler verilebilir:

§ 32 Mevlana Cunûnî ...amma nazmda tab'ı hezl ü hicv sarı mayıl irkendür...ve münazi'ni hicv kıldı. Ve halayık ol hicvni yad tuttılar. Ve ol hicvni çün meşhur irdi bitimek münasib körünmedi (Eraslan, 2001: 23).

§78 Mevlana Muhammed-i Muammayı ...Latif ve Sünni mezheb kişi irdi...Şirazning hoş-tablarıdın biri Mirzanıng közi tüşer yirde divarda bu beytni bitip irdi. ..Mirza okudı bu babda hezller boldı. Fakir bu naklni özidin işitip min (Eraslan, 2001: 41).

§ 80 Mevlana Hacı-i Nücumi...laubali kişi irdi ve tab'ı hezlka mayıl. Hezl-amiz kıt'aları bar amma bu matla yahşı vaki boluptur kim...(Eraslan, 2001: 49).

§ 96 Mevlana Hevayi ...anga ayılssa inkar kılıp hezl ve külmek bile ötkerür irdi (Eraslan, 2001: 55).

§111 Hacı Ahmed Mücellid... Horasanıng şirin tablarıdın irdi amma begayet habis şive kişi irdi. Müteayyin ildin az kalmış bolgay kim ol nazm ve muamma bile hicv ya hezl kılmagan bolgay "cüde" atığa bu muamma anıng hezlleridindür (Eraslan, 2001: 61).

§ 142 Mevlana Seyfi...ve sanat ve hırfet ehli için hem köp letayif nazm kılıpdur ve ol tarhde muhteri durur (Eraslan, 2001: 79).

§ 147 Mevlana Hacı şeh... nedim-şive ve hezzal-tab' kişi için hezl-amiz eşarı ve kıt'aları köptür ve meşhurdur...(Eraslan, 2001: 82).

§ 150 Mevlana Derviş Meşhedi... sefih ve bed-zaban kişidür. Bazı azizlerini dirler ki yaman hicvler kılıpdur... amma hicvlerin zahir kılmadı (Eraslan, 2001: 84).

1.2. Ali Şir Nevâyî'nin mensur metinlerinden *Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ*, *Târih-i Mülûk-i Acem* ve *Münşe'ât* incelendiğinde de *latife*, *mutayebe*, *mülatafa*, *hicv*, *hezl* gibi latife veya mizah kavram alanına giren söz varlığı görülmez (Abik, 1993). Bu metinler tahkiye içeren metinler olmalarına rağmen olayların anlatımında *latife* çevresindeki söz varlığının kullanıldığı görülmemektedir.

2. Ali Şir Nevâyî'nin Molla Câmî için yazdığı hatıratı *Hamsetül-Mütehayyirin*'de *mutayebe* olarak değerlendirilen anlatımları burada değerlendirmek uygun olacaktır.

" 761b 27 ol hazret Mevlana Sagari bile *mutayebe kılurlar irdi* bir kün alar hıdmetide Mevlana Sagari hazır irdi alar anıng şî'rini tarif kılur rengde anıng bile *mutayebe kılur irdiler*... 762a 13 fakirning itirazığa cevab birgeninin garabeti küllirek ki *mutayebe-amiz* itirazda ol hazret bile fakir arasında tevarüd vaki' bolganı" (Abik, 2006: 29).

"O (Câmî), Mevlânâ Sâgarî hazretleri ile çok şakalaşırlardı. Bir gün onların huzurunda Mevlânâ Sâgarî hazır idi, onlar, onun şiirini tarif ettikleri zamanda

onunla şakalaşırlardı. Mevlânâ Sâgarî kendi şiirini çok özenle iddia ile okurdu öyle ki biraz bilgisiz, anlayışsız bir kişi karşısında okusaydı o kişi bu şiirin çok güzel olduğuna hükmederdi. Fakir (ben), okumayı da tarif ettim ki güzel söylemek güzel okumaktır da diye. Onlar (Câmî), tebessümle bu konuda bize oyun oynuyor dediler. Onlar şu kıtayı söylemişlerdir: ... o sırada fakir hamseyle uğraştım. Bir hikayede şeyh Nizami hazretleri ve Mir Husrev Dihlevî ve o hazretin methediciliklerinde ki kendimi temiz yüreklilik ve saygı sebebiyle onlara tabi ve peşlerinden giden sayarak söz söyleyicilik ortaya çıkmıştır ki

Yokluk mağarası içinde onlar olsa kaybolan

Ben de olayım “dördüncüleri de köpekleridir”

O zamanda Mevlânâ Sâgarî de bu mesneviye birkaç beyit eklemişti. Bu fakiri muhatap sayıp bir maksadı anlatmak için söylemişti ki: Mir ki goft rabiühüm kelbühüm... ez kalbihim. Fakire okuduğunda, bu beyte geldiğinde ben şakalaşma yoluyla dedim ki *ez kalbihim* terkinde ez “min” manasındadır ve *min* huruf-ı cerdendir, dahil olanı mecrur (cerli) okutur. Ve bu terkipte kendi gereğini yaparsa kafiye yanlış olur. Mevlânâ Sâgarî şöyle cevap verdi ki şüphe yoktur. Mahtum hazretleri de bu itirazda bulundular bu sözün anlatılmasından fakir için nasıl bir maksat vardır. Birincisi efendinin bir beyitte önceki mısraında vezinsizliğinde, ikincisi kafiye yanlış seçtiğinde. Birisi ki bir mesnevi beytinde bunun gibi fahiş yanlışlar yaparsa öyle yüksek yerlere nasıl el uzatabilir. Yine bir başkası fakirin itirazına cevap verişinin garipliği, daha da fazlası ki şakalaşma karışık itirazda, o hazret ile benim aynı mısrai söyleme durumumuzun ortaya çıkmasıdır (Abik, 2006: 99 vd.).

Bu anlatımdan sonra buna bağlı olarak *mutâyebe-âmiz* bir itirazın anlatıldığı ikinci bir olay olarak da şu anlatı dikkate alınabilir:

“762a 13 bir katla fakir onların kadimi divanın Mevlânâ Abdüssamedka kim zamanın hoş-nüvisleridindür ve hoş-tab buyurup irdim. Ve olça makdur tekellüf (dür) devr kılılıp irdi. Divan tükengendin songra alar hıdmetiga iltip mukabele istidası kılındı. Alar ayttılar kim bir iki kün munda turdik bir mikdar mülhaza kılalı. Katibin hoş-tab' kişi dirler şayed ihtiyat kılıp irkin kim mukabele kılurğa ihtiyac bolmagay. Tanglası fakir alar hıdmetleriga yittim. Ayıttılar kim bu kitabı garib nev bitiptür. Anga ohşar kim iltizam kılmış bolgay kim galatsız mısra bitimegey. Bazı birer ikirer belki artukrak ebyat hem terk kılıpdur. Özi hayli zayı' bolgay. Güft ü şinift çok ötti. Ahir fakir didim kim eger sizing mübarek kalemingiz bile ıslah tapsa mucib-i mübahat ve zib ü ziyet bolur. Akıbet karar anga tuttu kim öz mübarek kalemleri bile ıslah kılğaylar. Haddü nihayetdib artuk galatlar irdi ki hak ve ıslah kıldılar ta itmanga yitti divanning ahiride bu kıtanı bitip irdiler kim...” (Abik, 2006: 30).

Bu kısım Türkiye Türkçesine şöyle aktarılabilir:

“ 762a 13 Bir de (14) fakir (ben) onların eski divanını yazmasını, zamanın güzel yazıcılarından olan ve iyi tabiatlı da olan Mevlânâ Abdüssamed'e söylemişim. Ve ona göre (15) elden gelen özen gösterilmişti. Divan bittikten sonra onların huzuruna götürüp karşılaştırma dileğinde bulundum. Onlar dediler ki bir iki (16) gün burada kal, biraz dikkatle bakalım. Kâtibini iyi tabiatlı kişi olarak tanırlar, eğer dikkatli olduysa karşılaştırmaya ihtiyaç (17)

olmayacak. Ertesi gün ben onların huzuruna çıktım. Dediler ki bu kitabı garip bir türde yazmış, öyle görünüyor ki yanlışsız mısra yazmamak için gayret sarf etmiş, bazı yer(ler)de birer ikişer belki daha da fazla beyit de yazılmamış. Kendisi de burada ol(ur)sa mademki iyi yazıcıdır, çok ihtiyat yüzünden ömrü hayli zayi olacak. Söz sohbet çok oldu. Sonunda ben fakir dedim ki eğer sizin mübarek kaleminizle düzeltilse (20) övünç vesilesi ve süs ziynet olur. Sonunda kendi mübarek kalemleri ile düzeltmelerine karar verildi. Haddinden fazla, sayısız yanlış vardı ki doğrusunu yazdılar ve de düzelttiler, sonuna gelindiğinde, divanın sonunda şu kıt'ayı yazmışlardır.” (Abik, 2006: 100).

*Hamsetü'l-Mütehayyirin'*de *mutâyebe*nin 'takılma, şakalaşma' ifadesiyle kullanıldığı anlatımlardan biri de şöyledir:

“761a 11 ... Padşah ol yıl Horasan tahtın alganda kim Cihan-ara bağın tarh saldılar. Bir pençşenbih küni ol hazret hıdmetleride gazurgahdın deşt yüzi bile hıyaban sarı barıladur irdi. Seyyid Gıyas kim ol bağning tamiri ve bağbanlığı anga müteayyin irdi yolda yoluktı kim arabalara ulugrak serv yıgaçların bağlardın satkun alıp kongarıp yüklep cihan-aray bağığa iltedür irdi. Ol hazretka selam birip alar iltifat kılıp *mutayebe bile* didiler kim yana hiç serv yıgaçı kaldı munı bile serv yıgaçı yüklep sin aya nime yıgaç bolgay. Ol didi kim sanap biz yüz dört adeddür. Alar didiler kim aceb adeddr. Fakir didim ki münasib adeddür. Niyüçün kim kad adedi bile muvafıkdur. Alar didiler kim rastdur, dağı fakirni tahsin kıldılar.” (Abik, 2006: 26).

Türkiye Türkçesiyle metin şöyle verilebilir:

“761 a 11... Padişah, o yıl, Horasan tahtını aldığında ki (12) Cihan-ârâ bağıni kurdular; bir perşembe günü, o hazret huzurlarında Gazûr-gâh'tan çöl / bozkır yolu ile Hıyaban'a doğru gidiliyordu.(13) Seyyid Gıyas ki o bağın bakımı ve bahçıvanlığı ona verilmişti, yolda rastladı ki daha büyük servi ağaçlarını (14) bağlardan satın alıp yerlerinden söktürüp arabalara yükleyip Cihan-ârây bağına götürmekteydi. O, hazrete selam verince, onlar, yakınlık gösterip şaka yollu (15) dediler ki hiç servi ağacı kalmadı, bununla servi ağacı yüklemişsin, ey nasıl ağaç olacak? O dedi ki saydık yüz dört (16) adettir. Onlar dediler ki garip, şaşılacak sayıdır. Fakir dedim ki uygun sayıdadır. Çünkü çukur sayısı ile uygundur. Onlar dediler ki doğrudur. (17) Ve fakiri (beni) onayladılar.” (Abik, 2006: 97).

3. Nevâyî'nin kullandığı *mutayebe-amiz itiraz* ifadesi, kullanıldığı bağlamlar değerlendirildiğinde, şakalaşmanın içerisinde eleştirinin, belki yerginin de olduğunu göstermektedir.

*Hamsetü'l-Mütehayyirin'*de *latife* veya *mutâyebe* adıyla ifade edilmemiş de olsa bu bağlamda değerlendirilebilecek birkaç anlatım vardır. Bunlardan biri *inbisat* sözüyle değerlendirilen bir anlatımdır. Molla Câmî ile Nevâyî'nin görev verdiği bir bahçıvan arasında geçen konuşmayı anlatırken Nevâyî, *inbisat* sözünü kullanır. “ 760b 14 ... Fenaiyye bağçesin yasarda kim ol hazret havililerining içinde yir inayet kılıpdurlar kim fakir özümge muhtasar menil yasad min. Padşah Merv kışlagığa azm kılğanda fakir, Derviş Cami Irak-bendni kim zamanın çabükdest bağbanlarıdırındur tayin kıldım kim bahar bolgaç ol bağçeye reyshin ve eşcar ikkey. Bahar bolganda derviş-i mezkur kilip ol bağçenin buyurulgan işige kıyam körgüzürde ol hazret dağı gahi kilip

mübarek hatırları teşhis için birer zaman anda bolur irmişler. Ve bazı yıgaçlara dağı iltifat kılıp yir körgüzür irmişler ki kayda ikkey. Derviş Cami tünd-mizachlık divane-sar kişidür. Bazıda münakaşa kılur irmiş ve ol hazretka hoş kilip *münbasit bolur irmişler*. Bir kün yıgaçga alar yir tayin kılıpdurlar, divane bagban inad yüzidin dipdür ki munda ikmes min. Alar *inbisat yüzidin* diptürler, niyüçün ikmes sin. Ol dipdür kim rece taşkarıdur tangla çirig kilse mir şeyhim bagbanlıkda vukufuk kişidür körüp itiraz kılğusıdur. Alar dipdürler kim bagçe şeyhimning imestür Ali Şirningdür ol itiraz kılğusıdur. Çirig şehrga kilgending songra Derviş Camining tündluklaridin ashab nakl kılurlar irdi. Ve ol hazret dağı zevk ve neşat yüzidin ol yıgaçnı körgüzüp ötken hikayetni kim alar bile Derviş Cami arasında vaki bolgandur nakl kılurlar irdi. (24)" (Abik, 2006: 25).

Türkiye Türkçesine şöyle aktarılabilir:

"760b 14 Fenaiyye bahçesini kurarken ki o hazret avlularının içinde bir yer bağışlamışlardı (15) ki ben kendime basit bir konaklama yeri kurmuşumdur. Padişah, Merv'deki kışlağına gittiğinde fakir (ben), zamanın eli çabuk bahçıvanlarından olan Derviş Câmî Irak-bend'i tayin ettim ki bahar olunca o bahçeye reyhanlar ve ağaçlar eksin. Bahar olunca adı geçen derviş gelip o bahçenin buyurulan işine başladığında o hazret de zaman zaman gelip mübarek zatlari, inceleme için bir müddet orada bulunurlarmış. Ve bazı ağaçlara da ilgi gösterip nereye ekilsinler diye yer gösterirmiş. Derviş Câmî (19) sert mizaçlı, divane tabiatlı (bir) kişidir; bazen münakaşa edermiş ve bu, hazrete hoş gelir, gönlü açılmış. Bir gün, ağaca onlar bir yer seçmişlerdir, divane bahçıvan inat yüzünden "buraya ekmem" demiştir. Onlar eğlenmek için niçin ekmezsin demişlerdir; (21) o, sınırdan dışarıdır, sabahleyin şeh(e) gelse, mir şeyhim bahçıvanlıkta bilgili kişidir, görüp itiraz edecektir. (22) Onlar, bahçe şeyhimin değildir Ali Şir'indir; o itiraz etmeyecektir, demişlerdir. Şehr(e) geldikten sonra (23) Derviş Câmî'nin sertliklerinden ashap naklederlerdi. Ve o hazret de eğlenmek ve neşelenmek için o ağacı gösterip kendileri ile Derviş Câmî arasında geçen hikâyeyi anlatırlardı." (Abik, 2006: 95).

3.1. Hamsetü'l-Mütehayyirin'in hatırat olması, anlatılarda latife, şaka, takılma gibi unsurları bulundurmasına imkân sağlamaktadır. Nevâyî'nin hatırat türündeki diğer iki eserinde, - *Halat-ı Pehlivan Muhammed* ve *Seyyid Big-* bu türden unsurlar görülmemektedir. *Hamsetü'l-Mütehayyirin'*de bu tür anlatıların Nevâyî ile Câmî arasında geçen değişik olayların ve sözlerin anlatılarak yakınlıklarının, birbirlerine verdikleri değerini dile getirildiği birinci makalede (avvalğı makalat) yer aldığı görülür (Abik, 2006: 24, 94) .

Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri adlı çalışmasında H. Çiftçi, Ali Şir Nevâyî ile Bennâî'yi (ö.1512) de anmaktadır. Üstün ilmi yetenekleri ile zamanın ünlü âlimlerinden sayılan edip, şair Bennâî'nin latife ve hicivleri olduğu kaydedilir. Bennâî'nin Ali Şir Nevâyî gibi bir yöneticiyi hicvetme cesaretinde bulunduğu belirtilir. Nevâyî'nin tezkiresinde Bennâî için ilim, hat ve musikide şöhret sahibi olduğunu, gururu ve kibiri sebebiyle insanlar tarafından sevilmediğini niyeti halis olmayıp riyakâr olduğu için bir yere varamadığını bu nedenle yöneticilerle halk arasında tutunamayarak Herat'ı terk ettiğini yazar (Çiftçi 2002: 342vd). Çiftçi, kitabında Ali Şir Nevâyî

için de “hicivci olmamakla beraber onun divanında da kimliği belirsiz bir iki kişiye yönelik hiciv içerikli bir iki kıta yer almaktadır. Kıtaların biri görevi kötüye kullanmış veya ehil olmadığı halde görev istemiş olan bir şahıs hakkındadır. Birinde de halka zulmeden bir yöneticiyi hicveder” demektedir (Çiftçi, 2002: 345).

3.2. Ali Şir Nevâyî'nin mensur metinlerindeki *nükte*, *nükte-âmez*, *nikat* gibi ince anlamlı söz olarak kullandığı ifadeleri, mefhumı muhalifiyle düşünürsek bunların içinde de latife, eleştiri, hiciv bulmak mümkündür. Böyle düşününce şiirde de benzer ifadelerin olacağı açıktır. İncelikle söylenen sözler aynı zamanda eleştiri ve yergi de içerir. Durum böyle olunca, Mine Mengi'nin “Divan Şiirindeki Yergi Amaçlı Söz Sanatları” başlıklı yazısı gelir hemen akla. Mengi, “eskilerin hezliyat dedikleri, daha çok şakalaşmak, latife söylemek, nükte yapmak, nükte yaparken de zekice, zarifçe dokundurmak ya da güzel bir mazmunla iğnelemek amacına yönelik şiirlere eski şairlerimizin çoğunun divanında rastlanır” diyerek başladığı sözü, yerginin ilk basamağını oluşturan, ancak doğrudan yergi amacı taşımayan sadece sitem ederek, serzenişte bulunarak bir davranışı bir durumu kınama amacını güden ifadelere getirir. Verdiği örneklerde sevgilinin ilgisizliğinden yakınma, sevgilinin âşığa ilgi göstermemesi nedeniyle sevgiliyi kınama, sevgilinin hercaiye yaradılışına sitem görülmektedir (Mengi, 2010: 86 vd.). Yine örneklerde Nedim'in yaşı küçük olmasına rağmen yetişkin gibi davranmaya çalışan güzele alaycı bir dille takıldığını, başka bir örnekte, sevgilinin çapkınlığını nükte perdesi altında yerdüğünü anlatmaktadır. Şiirlerde, sitemle karışık nükteli bir üslupla feleğe çatıldığını, insanın karşısına isteğine uygun kişiler çıkarmadığı için devran gönlünce dönmediği için feleğin kınandığını örneklerle vermektedir. Mengi'nin bakışı, eskilerin zarifçe dokundurmak, iğnelemek, hafifçe yermek, zekice taşlamak için kullandıkları söz sanatları istihza, istidrak, tariz, kinayeye, tehekküme yöneliktir.

Nevâyî'nin şiiri de bu gözle incelendiğinde pek çok tanık görülecektir. Kınama, yergi, sitem yollu şiirlerin de aslında latife, nükte denebilecek nitelikler taşıyacağı da dikkate alınmalıdır. Mensur metinler de aynı gözle değerlendirilirse birçok veri elde etmek mümkündür.

4. Gerek Anadolu sahası gerekse Doğu Türk yazı dili sahasında eski edebiyatımızdaki mizah genel çerçevesine giren terimlerin tanıkları ile ayrıntılı olarak tespit edilmesi, terminolojinin dönemine, çağına göre teşhis edilip incelenmesi önem taşımaktadır. Zaman zaman farklı yüzyılların terminolojisi ile farklı yüzyılların eserlerini değerlendirme yanılığısına düşüldüğü görülmektedir. Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi edebi ürünlerinin karşılaştırmalı çalışmalarına, her konuda olduğu gibi *mizah*, *latife* kavram alanında da ihtiyacımız olduğu açıktır. Eski Türk edebiyatı alanında çalışan meslektaşlarımızın Doğu Türk yazı dili edebi ürünlerine de daha çok eğilmeleri dileğimizdir. Bu dileğimizin dil alanında çalışanlar olarak bize, onlara Türkiye Türkçesine aktarmaları yapılmış metinler sunma yükümlülüğünü getirdiğini de biliyoruz. Bunun yanı sıra Doğu Türk yazı dili üzerine çalışan meslektaşlarımızla Eski Türk edebiyatı çalışmaları yürüten meslektaşlarımızın ortak çalışmalara imza atmaları ihtiyacını dile getirmek belki de en güzel çözüm yolu olacaktır.

Kaynakça

- Abik, Ayşehan Deniz. (1993), Ali Şir Nevayî'nin Risaleleri Tarih-i Hükema ve Enbiya, Tarih-i Mülük-i Acem, Münşeât, Metin, Gramatikal İndeks-Sözlük, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,
- Abik, Ayşehan Deniz. (2006), Ali Şir Nevayî Hamsetü'l-Mütehâyirin Metin-Çeviri- Açıklamalar- Dizin, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Çiftçi, Hasan. (2002), Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Eraslan, Kemal (1979), Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Eraslan, Kemal. (2001), Ali - Şir Nevâyî Mecâlisün'Nefâyis I (Giriş ve Metin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eraslan, Kemal. (2001), *Ali - Şir Nevâyî Mecâlisün'Nefâyis II Çeviri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Güven, Hikmet Feridun. (2006), "Klasik Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah", *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s.576-585.
- Levend, A. Sırrı (1970); "Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970, 1971, s. 37-45.
- Mengi, Mine. (2010), "Divan Şiirindeki Yergi Amaçlı Söz Sanatları", *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınevi, Ankara, s. 85-95.
- Seymen, Emine.(2008); Sehi Bey ve Latifi Tezkirelerinde İstitrâd, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Şemseddin Sami. (1317), *Kamus-ı Türki*, İkdâm Matbaası, Dersaadet.